

POGOVOR

Pošto do sada objavljeni materijal „Narodne pripovetke jugoslovenskih mađara“, I–II, 1984 (Jugoszláviai magyar népmesék I–II., 1984.) tj. u skoroj prošlosti prikupljene pripovetke čine samo skroman deo pripovedaka kod Mađara u Jugoslaviji, to se odavno nametnula ideja o aktuelnosti prikupljanja jedne zbirke antologiskog karaktera, koja bi u jednom istorijskom preseku prikazala narodne pripovetke kod Mađara u Jugoslaviji počev od XIX veka. Verovali smo da se ovaj materijal nalazi ili kao rukopisni materijal po raznim bibliotekama, u raznim zastavštinama, u rukopisnim odeljenjima različitih ustanova, ili kao publikovan materijal u teško pristupačnim časopisima, radovima i zbirkama. Stoga je bilo potrebno obaviti istraživanja u Biblioteci „Sečenji“ u Budimpešti, u rukopisnom odeljenju „Biblioteke mađarske akademije nauka“ u Budimpešti, u „Arhivi etnografskog muzeja“ u Budimpešti, u Biblioteci „Šomodi“ u Segedinu i u „Univerzitetskoj biblioteci“ u Debrecinu.

Prvi me je put vodio u Biblioteku „Sečenji“ gde sam se orijentisala po katalozima, upisala naslove dela i izdanja koja mogu doći u obzir i prvo izdanje mađarskih narodnih pripovedaka iz XVIII i XIX veka.

Detaljno sam proučila sledeća retka dela iz perioda XIX i XX veka (iz razloga što se u racionalnom XVIII veku formirana pripovetka ispod kulturne razine tada nadahnula atmosferom, lokalnim bojama, tada je nastupila i diferencijacija pripovedaka po nacijama i svaka ih nacija presađivala na svoj jezik i oblikovala prema svom shvatanju u materijal koji se nalazi u kalendarima i vašarskoj literaturi; isto to čini i sa novelama, sa podacima stare istorije itd., a XIX vek ih sve i prikuplja):

Magyarische Sagen und Märchen, Brün, 1825

Gaál György: Magyar népmese gyűjtemény, Pesten, 1852 (Đerd Gal: „Zbirka mađarskih narodnih pripovedaka“, u Pešti, 1852)

Merényi László: Eredeti népmesék, Pest, 1861 (Laslo Merenji: „Originalne narodne pripovetke“, Pešta, 1861)

Merényi László: Dunamelléki eredeti mesék, Pest, 1863 (Laslo Merenji: „Originalne podunavske pripovetke“, Pešta, 1863)

Ipolyi Arnold: Népmese gyűjtemény (Arnold Ipolji: „Zbirka narodnih pripovedaka“).

Arany László: Magyar Népmese Gyűjtemény, Pest, 1901 (Laslo Aranji: „Zbirka mađarskih narodnih pripovedaka“, Pešta, 1901)

Kálmány Lajos: Hagymányok, I–II, Vác–Szeged, 1914 (Lajoš Kalmanji: Tradicije, I–II, Vac–Segedin, 1914)

Kálmány Lajos: Szeged népe, Szeged, 1881–1882, (Lajoš Kalmanj: „Narod Segedina“, Segedin 1881–1882)

Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, I–II, Arad, 1877–1878 (Lajoš Kalmanj: „Venci od divljeg cveća Nizine“, I–II, Arad, 1877–1878)

Istvánffy Gyula: Palóc mesék a fonóból, Liptó Szent Miklós, 1890 (Đula Ištvanfi: „Palocijske pripovetke iz prela“, Lipto Sent Mikloš, 1890)

Erdélyi János: Magyar népmesék, Pest, 1855 (Janoš Erdelji: „Mađarske narodne pripovetke“, Pešta, 1855)

Révész Hugó: Bácskai dalok, mesék, Szabadka, 1892 (Hugo Reves: „Bačvanske pesme, pripovetke“, Subotica, 1892)

Gönczi Ferenc: Göcsej népköltészete, Zalaegerszeg, 1948 (Ferenc Genci: „Narodna poezija Gečeja“, Zalaegerseg, 1948)

Katona Imre: Csalóka Péter, Budapest, 1947 (Imre Katona: „Petar Varljivi“, Budimpešta, 1947)

Magyar mesemondó – Valóságos népmesék sorozat, Méhner Vilmos kiadásában („Mađarski pripovedač“ – Serija „Istinite narodne pripovetke“ u izdanju Vilmoša Menera)

Magyar népköltési gyűjtemény sorozat kötetei (Tomovi serije zbirke mađarske narodne poezije)

Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozat kötetei (Tomovi Zbirke nove mađarske narodne poezije)

Berze Nagy János: Régi magyar népmesék, Pécs, 1960 (Janoš Berze Nađ: „Stare mađarske narodne pripovetke“, Pečuj, 1960) – tu nalazimo „Csángó“ („Čango“) pripovetke, prikupljene u Vojlovici od strane Zsidó Domonkosa (Domonkoša Židoa) među stanovnicima, koji su se u Vojlovicu doselili godine 1883 iz Bukovine.

Baranyai népmesék („Narodne pripovetke iz Baranje“) u redakciji Bánó Istvána (Ištvana Banoa).

Pregledajući ove zbirke pada u oči, da osim zbirke Kálmány Lajosa (Lajoša Kalmanja), Berze Nagy Jánosa (Janoša Berze Nađa), Bánó Istvána (Ištvana Banoa), Gönczi Ferenc (Ferenca Gencija), Katona Imrea (Imrea Katone) i Istvánffy Gyule (Đule Ištvanfija) ostale zbirke karakteriše da nisu narodnim jezikom pisane originalne narodne pripovetke, već su to prepisani proknjiževljeni tekstovi; ne znamo ni za jednu pripovetku gde je, kada, od koga i ko ih je prikupio. Grof Majláth (Majlat) naprimer i sam spominje „da su to pripovetke pisane po slušanju ili su prevedene (uglavnom od Grima) i namenjene svojoj kćerci“, „dešavalo se da sam pripoveci samo oblik dao“, „one su iz Turuci-jeve kronike“, „iz dve mađarske pripovetke“ itd.

Pripovetka još živi u XIX veku. U drugoj polovini tog veka Gyulai Pál (Pal Đulai) i Arany László (Lašlo Aranj) u svojoj zbirci s pravom pišu: „Koliko zaseoka, toliko pripovedaka i pesama, svaki paorski sin je jedna živa zbirka. Ima još vremena za njihovo prikupljanje, ali ne za dugo.“

Druga polovina XIX veka je period prikupljanja narodnih umotvorina, između ostalog i narodnih pripovedaka. U časopisima tog vremena javljaju se pozivi za njihovo prikupljanje. Apeli nisu bez rezultata, organizatorima pristizu mnogi rukopisi i čineći izbor iz njih jedan za drugim se pojavljuju zbirke narodnih pripovedaka.

Nažalost najveći broj prikupljača dostavlja svoju pripovetku odnosno pripovetke bez naznake mesta, te se ne može odrediti mesto nastanka pripovetke, i

tu ne pomaže ni jezička analiza budući da tekstovi nisu narodnim jezikom pisani, već književnim. Jezičke greške rukopisa još i redaktori popravljaju sasvim uništavajući originalnost teksta. To sam na primer videla i utvrdila u sledećim zbirkama koje se nalaze u rukopisnom odeljenju Mađarske akademije nauka u zbirci *Vegyés népmese gyűjtemény I–II* („Mešovita zbirka narodnih pripovedaka, I–II“) u zamašnim tomovima I–VIII *Zbirke narodnih pripovedaka upućenih Društvu „Kišfaludi“*, u tekstovima zbirke od Erdélyi Jánosa (Janoša Erdeljia) u I–IV tomu rukopisne zbirke *Različite narodne pripovetke upućene Arany Lászlóu (Laslou Aranju)*, odnosno *Kriza Jánosu (Janoša Krizi)* i u odlomcima narodnih pripovedaka koje su upućene *Kriza Jánosu. (Janošu Krizi)*.

U zbirci *Društva Kišfaludy* tu i tamo se još spominje od kog naroda potiče pripovetka, tako na primer u I tomu ima prevoda sa finskog jezika *Castrenovog* materijala, ima pripovedaka i ruskog, rumunskog, srpskog, hrvatskog, venskog porekla i *Grimovih* pripovedaka. U III tomu može se čitati pripovetke *mongolskog*, *indijanskog*, *poljskog*, *estonskog*, *srpskog*, *litvanskog* itd. porekla. U II tomu već se pojavljuju imena nekoliko prikupljača, na primer *Szanišzló Mihály (Mihalj Sanislo)* je dostavio mnoge pripovetke, a često se zatiče i ime *Söregi Mártona (Martona Šeregija)*.

Tamo gde su tekstovi prepisani na polovinu stranice nalaze se i ovakve primedbe urednika: neinteresantno, otrcano, poznato, trivijalno itd.

Sa našeg stanovišta dragocena je rukopisna zbirka pripovedaka *Zsidó Domonkosa, (Domonkoš Židoa)*, pančevačkog carinika, koja potiče iz *Vojlovice*. *Zsidó Domonkos (Domonkoš Žido)* materijal je prikupio u vremenu od 15. januara do 16. februara 1887. godine među Čango-Sekuljcima doseljenih u ovo mesto 1883. godine.

Velika vrednost zbirke je u tome što građu čini neprerađeni već reč po reč zabeleženi tekst, doduše pisan književnim pravopisom. *Zsidó Domonkos (Domonkoš Žido)* je već zabeležio ime kazivača, vreme i mesto kazivanja. No ni on ne daje fonetski verodostojan tekst, ali barem ne prerađuje tekst. Poseban kuriozitet zbirke je da se među pripovedačima nalazi *Kovács Márton (Marton Kovač)* sa pripovetkom *A király katonája (Kraljevski vitez)* koji je obišao svet. Tu pripovetku nam je ispričala njegova unuka *Erős Teréz (Terez Ereš)* sa naslovom *Csöre („Čere“)* 1960. godine.

Rukopisna zbirka pripovedaka *Zsidó Domonkosa (Domonkoš Židoa)* dospela je do *Berze Nagy János (Janoša Berze Nada)* i iz njegove zaostavštine objavljena je u delu *Régi magyar népmesék (Stare mađarske pripovetke)* u *Pečuju* 1960. godine.

Révész Hugó (Hugo Reves) je 1892. godine izdao u *Subotici* u jednoj skromnoj sveščici delo „*Bácskai dalok, mesék*“ (*Bačvanske pesme, pripovetke*). Nažalost i za ovih pet pripovedaka se isto ne zna ko, kad i gde ih je ispričao. I one su štampane u književnoj preradi.

Najdragoceniji materijal nam pružaju prikupljanja *Kálmány Lajosa (Lajoša Kalmanja)*. Najveći broj pripovedaka koje potiču sa našeg terena nalazimo u njegovim radovima.

Slično nailazimo na mnoge pripovetke prelistavajući i časopise, naročito časopis „*Magyar Nyelvőr*.“ Ovaj časopis, od kada je osnovan, na inicijativu *Szarvas Gábora*, svog slavnog urednika objavljuje pozive za prikupljanje narodne umotvorine, i podržava i ubrzava isto. Počev od prvog broja nalazimo u njemu narod-

ne pripovetke i priče o verovanjima iz naših krajeva. Pored objavljenih verovatno je ovom časopisu bilo upućeno i drugih pripovedaka, pa smo tragali i za arhivom ovog časopisa, nažalost bez rezultata, jer je verovatno u toku Drugog svetskog rata propala.

U delu „Nyelvjárási Olvasókönyv“ (Dijalektološka čitanka) koje je uredi-
vao Simonyi Zsigmond (Žigmond Šimonji) i koja je objavljena 1902. godine kao
4. broj serije „Nyelvészeti Füzetek“ (Jezičke sveske) nalazi se jedna pripovetka iz
Dobronaka, dve iz Suze i jedna iz Bajmoka.

Proučavanjem zapisnika Društva Kisfaludy u arhivu Etnografskog muzeja
ispostavilo se da u našim krajevima nije vršeno prikupljanje pripovedaka u toku
velike akcije prikupljanja narodnih pripovedaka organizovane od strane društva.
1907. godine Društvo je poslalo slikara Garay Ákosa (Akoša Garajia) u Sloveniju
sa zadatkom prikupljanja. On je izvršio lep, koristan posao, no sem jedne, pripo-
vetke nije više skupio. U arhivi Etnografskog muzeja u Budimpešti brižljivo smo
proučili fascikl Garay Ákosa (Akoša Garajia) i našli smo jednu pripovetku o
kralju Kasantus-u.

U zaostavštini Sebestyén Gyule (Đule Šebeščena), iako je on u Zadunavlju
vršio prikupljanje pripovedaka, nismo našli materijal koji bi se odnosio na naše
predele. Zaostavština Sebestyéna (Šebeščena) je naime bila rasformirana.

Pregledajući arhiv Etnografskog muzeja prema uputstvima kataloga našli
smo u zaostavštini Milka Matičetova pripovetke o kralju Matijašu koje potiču iz
Dalj planine. U zaostavštini Ane Cimer otkrili smo tekstove iz Kupusine koje je
sama prepisala na osnovu tekstova slušanih kod frizera.

Bácskai Bosnyák Sándor (Šandor Bačkai Bošnjak) bibliotekar u Mohaču
učestvujući 1960. godine u Etnografskom natecanju amaterskih skupljača dosta-
vio je iz Zmajevca u Baranji legende o Hristu.

Roncsák Zsuzsanna (Žužana Rončak) 1961. godine iz Čantavira šalje priče o
vešticama.

Rukopis dela „Narodne pripovetke i verovanja“ od Eperjessy Ernő–Katona
Imrea (Erne Eperješi–Imre Katona) sadrži pripovetke iz Kopačeva prikupljene
od čuvenog kazivača Tyúkos Horváth Antala. (Antala Čukoš Horvata).

U arhivi Etnografskog muzeja mogu se pronaći radovi dostavljeni prilikom
etnografskih natecanja amaterskih prikupljača u kojima nema građe koja bi se od-
nosila na naše predele i koja bi bila upotrebljiva.

Vrlo je interesantno napomenuti da se u rukopisima nalazi srazmerno mno-
go više sujeverja, za svetkovine vezanih običaja, balada, pesama, nego pripoveda-
ka, priča o vešticama, o duhovima koji se vraćaju kući, eventualno o kralju Mateji
ili o nekoj drugoj istorijskoj ličnosti. Neverovatno je da ovakvih nije bilo više
upućenih redakcijama. Doduše to je manje više shvatljivo jer je mnogo teže bilo
pribeležiti povezane i duže pripovetke oslanjajući se samo na papir i olovku, bez
mašinske opreme.

Pripovetka je živela i u XVIII veku. Alsóörsy Farkas Antal, (Antal Alšöerši
Farkaš) komesar distrikta Košice koji je živio u XVIII veku ovako se izražava o
pripoveci: „Predmet razgovora mlade gospode koja sedi kod kuće manje više od-
nosi se na pušku, lulu, na dobrog lovačkog psa, na kerove i igre, a ako se ljubazan
razgovor proširio van ovoga, taj se umesto lepих dogodovština odnosio na ovak-
ve besmislice: »Hej bilo je, gde nije bilo, bilo je iza sedam zemalja, iza operen-
cijskog mora, bila je jedna stara žena koja je tako pomuzla stub od kapije da to ni

služavka Jutka ne bi svoje krave pomuzla. Od mnogih sam čuo ovakve lepe istorije.« (Erkölcsi iskola – Moralna škola, 1790.)

PRIKUPLJANJE PRIPOVEDAKA

RAD NA TERENU

Prilikom izbora punktova između ostalog imala sam u vidu zahtev, da upoznam u kojoj su meri u XVIII i XIX veku doseljeni stanovnici očuvali sobom prenetu tradiciju kraja odakle su kolonizirani, koje su im se osobine razvile u novoj sredini. Obratila sam pažnju i na geografski položaj mesta, njegove udaljenosti od grada, na veze sa drugim mestima. Uzela sam u obzir i to odlaze li stanovnici na rad u druge gradove itd.

Mrežu istraživačkih punktova u prvoj fazi sačinjavala su sledeća sela: Ludoš, Moravica, Čoka, Vrbica, Crna bara, Debeljača, Novi Itabej, Skorenovac, Korog, Bačka Topola, Kevi, Gunaroš, Feketić, Ada, Sušara, Padej, Sajan.

Mrežu istraživačkih punktova u drugoj fazi sačinjavala su sledeća mesta: Majdan, Rabe, Novi Kneževac, Subotica, Korog, Tordince, Palić, Vikend naselje Palić, Hajdukovo, Novi Sad – Šangaj, Mužlja, Senta, Bačko Gradište, Temerin, Bečež, Bezdan, Bogojevo, Kupusina, Novi Bečež.

Na osnovu stečenih iskustava na terenu moramo konstatovati da je u današnje vreme jako teško prikupljati pripovetke. Razvojem urbanizacije, promenom načina života na selu i prodorom masovne medijske kulture uglavnom su nestali uslovi koji su pogodovali usmenoj predaji i stvaranju narodnih pripovedaka.

Ipak tu i tamo ostao je još poneki pripovedač. Pripovetka po selima je ipak tu i tamo prisutna, dok po gradovima prepričavanje pripovedaka živi pretežno na nivou baka-unuka. Roditelji – ako imaju vremena – radije čitaju pripovetke, a manje pričaju.

Zna se da pravo pripovedanje iziskuje posebno raspoloženje. Da bi pripovetka oživela, osim pripovedača nužan je i auditorij. Najlepše i najuspelije pripovetke snimila sam u prisustvu slušalačkog auditorija. Pripovetka pričana samo prikupljaču, tj. jednočlanom auditoriju nije nikada prava pripovetka. Tu nedostaje specifično raspoloženje koje oduševljava i podstiče pripovedača na uzbudljivo pričanje.

Po selima još je i nedavno bilo čestih prilika za pričanje zabavnih pripovedaka: prilikom bilo kakvih kolektivnih okupljanja na kojima su ljudi skoro mehanički i tiho obavljali neki posao (za vreme pečenja rakiije, kuvanja pekmeza, radova oko duvana, za vreme čuvanja vinograda, na prelu, u berbernici, kod obučara) ili prilikom odmaranja (razgovori pred kućom nedeljom prepodne ili popodne, u bolnici, u kasarnama, zatvorima) nastojalo se pričanjem prekratiti vreme.

Dobro znamo da se pripovetka uporedo sa životom naroda menja, i u pripovetkama iz novijeg doba odslikava se selo iz prošlog veka zajedno sa klasnom diferencijacijom. Pomislimo samo na pohlepnog i lukavog seoskog kmeta, na sveštenika, na gazde, na siromaha koji ih nadmudruje, na ciganina, na vojnika demobilisanog posle dugih godina vojničovanja.

U najnovije vreme prestankom već pomenutih okupljanja smanjuje se i broj prilika za pričanje pripovedaka, a i same pripovetke se skraćuju i menjaju sadr-

žinu i njihovu funkciju sve češće preuzimaju šale, anekdote i vicevi.

U toku prikupljanja građe sve češće se suočavamo sa činjenicom da je pravih narodnih pripovedaka i pripovedača sve manje. Sve češće se čuje: „Šteta što niste ranije došli, onda, kad je čuveni pripovedač X.Y. još bio živ. Taj je znao i pričao lepe pripovetke.“ Baš zbog toga umesto prave narodne pripovetke koja potiče iz narodne predaje pojavljuje se pripovetka koja potiče iz lektüre, iz čitanaka unučića, iz dečijih knjiga sa bajkama, odnosno sredstava masovne medijske kulture.

Repertoar pripovedača prema tome zavisi od njegove načitanosti. Repertoar celoga sela pak je siromašan, budući da se kod više pripovedača javljaju iste pripovetke, što nije ni čudo, pošto su izvori istovetni. Jezičko oblikovanje pripovedaka ostvaruje se sve češće ne na narodnom jeziku, na dijalektu sela, već se čine pokušaji da se pripovetka ispriča na jeziku radija, televizije i čitanaka. Znači, pripovedača vezuje pročitavanje priče ne samo prilikom formiranja sadržaja već i pri jezičkom oblikovanju.

RAD SA INFORMATORIMA

Prilikom odabiranja informatora – pripovedača nastojala sam da oni budu u većem broju zemljoradnici koji su imali osnovno obrazovanje, ali bilo je među njima i polupismenih. Među njima je bilo i muškaraca i žena.

Dobro znamo da je pričanje pripovedaka vezano za životno doba. Neguju ga starije osobe. Smatra se da doba pravih pripovedača počinje sa pedesetom godinom života.

Prema godinama starosti naših pripovedača raspon je širok. Ima među njima osoba i od 90 godina, a bilo je i sredovečnih, pa čak i dece.

Po mogućnosti uvek sam tražila pravog pripovedača, koji ume da poveže nekoliko motiva u celinu, primenjuje i prelazne formule, primenjuje buran zaplet, raspolaze živom, pesničkom fantazijom, dobrim predavačkim darom, dobrim pamćenjem, a za ljubav autentičnosti ugrađuje u tekst i u toku svog seljačkog života stečena sitna zapažanja, svoja iskustva i uspomene.

Po istraživačkim punktovima uvek sam ispitala više informatora – ako je bilo – i to svakog u njegovom domu.

PROBLEMI MAĐARSKIH NARODNIH PRIPOVEDAKA U JUGOSLAVIJI

Pre svega da odredimo pojam pripovetke. Istraživači pripovedaka uglavnom se slažu u tome, a to potvrđuju i naše pripovetke, da je pripovetka pretežno u prozi saopštavan prastari međunarodni rod narodne književnosti koji se širi usmenom predajom. U njemu se prirodno isprepleću svakodnevne i natprirodne i čudnovate stvari ostvarene ljudskom snagom, sa događajima čije ostvarivanje prelazi ljudske moći. U pripoveci fantazija slobodno može da caruje, u pripoveci sve je moguće. Pošto pripovedača ne vezuje ni melodija, ni ritam, ni ritam versifikacije, on može skoro beskonačno da odulji priču. Pripovedači slobodno iznose pripovetke sa čudnovatom sadržinom protkane teškoćama siromašnog čoveka i njegovim snovima; pripovedač po svom nahodanju formira junake pripovedaka koji doživljavaju razne čudnovate pustolovine.

Pripovetka je književni rod obespravljenih i potlačenih. U pripoveci se ostvaruju njihovi snovi. Pobeđuje najmlađi, potlačeni, obespravljani, pobeđuje željena pravda, ostvaruju se zakoni pravednijeg sveta nasuprot realnosti i svakodnevnog života. Glavni junak, mada izložen mnogim nepogodama i patnjama, ipak još na ovom svetu stiže nagradu, ne mora da čeka na onozemaljsku.

Pripovetkama popularnost su obezbeđivale sadržina i lepota forme. Iz naših pripovedaka proizilazi da one ne izražavaju samo htenja jedne klase, njene prohteve, želje, snove i osećanja, već u njima sagledavamo i sliku feudalnog društva. Kralj živi kao bogat seljak, on se može i osiromašiti. Njegova je moć zasnovana na velikom imanju i vojsci. Pripovetkom predviđeni zadaci koje junak treba da izvrši su seljački radovi: oranje, setva, krčenje šuma, napasanje konja itd. Međutim dobro znamo da se i priča uporedo sa životom naroda menja, i u pripovetkama iz novijeg doba već se odslikava selo iz prošlog veka zajedno sa klasnom diferencijacijom.

JUNACI PRIPOVEDAKA

I u našim pripovetkama, kao što se to obično događa u pripovetkama, likovi su dati samo u belom ili crnom svetlu. Nasuprot izvanredno karakternom junaku prema dihotomiji pripovetke stavljaju se antipatične, škodljive i zle osobe (veštice natprirodnih snaga, zmajevi, vragovi, zli velikaši, kraljevi). Zlobnici svim silama nastoje da obore pravdu i „iz smrti uskrslog junaka koji se zalaže za pravednu stvar, oštrouman je, snalažljiv, požrtvovan, voli braću i roditelje i pomaže svakome ko je u nevolji.“ Glavni junak je najčešće najmlađi sin koga niko ne smatra dostojnim da izvrši zadatak, pa mu se čak i podsmevaju. Njemu pomažu ne samo ljudi već i natprirodna bića, vile, životinje i predmeti koji govore, štaviše i magične prirodne sile. Najmlađi sin trijumfuje, a zlobnici dobivaju zasluženu kaznu, budu raščerečeni, smrvljeni na točku, vezani za konjski rep.

Junaci novijih pripovedaka su već svakodnevni ljudi, ličnosti iz svakodnevnog života (predstojnici, sveštenici, promućurni vragolani, puki ali vispreni i promućurni siromasi). Siromašan čovek, vragolan nadmudruje predstavnika izrabljivačkog poretka, postizava svoj cilj, a oni iskuse zasluženu kaznu.

Općenito glavni junak nije formirana osoba, on se razvija i menja u toku pripovetke.

SVET PRIPOVEDAKA

Naše pripovetke su najčešće bezlične: *jedan čovek, jedan kralj*, tj. neki čovek, neki kralj figuriše u njima. Pripovedač ne spominje ni mesto događaja: događaj se odigrava u nepoznatoj zemlji, vreme isto nije određeno: *jednom* se odigrava događaj.

Niko ne pripada nekom određenom narodu, junaci se ne vezuju za određenu državu, oni lutaju kao nomadi: u nekoj zemlji su rođeni, u nekoj drugoj se žene, a eventualno umiru u nekoj trećoj. Iako okolina nije tačno određena, ipak je poprište događaja seljačka sredina. Kralj i njegova deca ponašaju se kao i ostali svet, i njih očekuje ista sudbina kao i ostale, tako na primer: kraljev sin bude pozvan u vojsku. Odnos između lica iz pripovetke i okolnog sveta je prislan. Čitava priroda učestvuje u formiranju sudbine čoveka: pomaže ili mu otežava. Naročito

životinje, počev od najmanjih mrava do najvećih životinja, pomažu glavnom junaku. No postoje i objekti sa čudesnim odlikama koji pomažu junaku: čudesna sviraljka, stalno svirajuća violina na čiji se zvuk mora stalno plesati, oživljavajuća voda, čudotvorna vlas, za trenutak izgrađene palate, drvo koje govori itd.

Preobražaj, vaskrsavanje mrtvaca – sve je to prirodno u svetu pripovedaka. Doživljaji pripovedača, njegova sećanja na seljački život isto se pojavljuju u pripovetkama čineći događaj autentičnijim. Novije pripovetke odražavaju prome-njeni, civilizovaniji život: veštice tkaju na razboju zmajeve, kraljević devojkju fi-jakerom vozi kući, za vezu između sveta i podzemlja koristi se telefon, da se raz-dvoje zidovi valja samo na jedno dugme pritisnuti itd.

U našim pripovetkama prisutni su i elementi o životu susednih sela, a mogu se u pripovetkama identifikovati i tragovi zajedničkog življenja raznih naroda. Is-pod nivoa prividne bezvremenosti, besprostornosti i bezličnosti naših pripoveda-ka krije se život naših ljudi. Naši ljudi obraćaju nam se svakodnevnim živim je-zikom svoga kraja.

PRILIKE ZA PRIPOVEDANJE

Pravo pripovedanje iziskuje posebno raspoloženje. Da bi pripovetka oživela osim pripovedača i auditorija nužno je ono posebno raspoloženje. Mi smo naj-lepše i najuspelije pripovetke snimili u prisustvu slušalačkog auditorija. Pripovet-ka pričana samo prikupljaču, tj. jednočlanom auditoriju nije nikada prava pripo-vetka. Tu nedostaje specifično raspoloženje koje oduševljava i potstiče pripove-dača na uzbuđljivo pričanje. Dešavalo se da je pripovetka pričana u mračnoj, sa-mo vatrom osvetljenoj kuhinji, semenke grickajućoj auditoriji, ili je pak tetka Sa-bo iz Čantavira u mesečinom i zvezdama obasjanoj toploj noći pričala u dvorištu za vreme komljenja kukuruza o svojim luckastim herojima kikotajući se na ma-hove prilikom kazivanja svoje priče.

Po selima još je i nedavno bilo čestih prilika za pričanje zabavnih pripove-daka: prilikom bilo kakvih kolektivnih okupljanja na kojima su ljudi skoro me-hanički i tiho obavljali neki posao (prilikom komljenja ili krunjenja kukuruza, za vreme kuvanja pekmeza, pečenja rakije, za vreme rada oko duvana, za vreme ču-vanja vinograda, na prelu, u berbernici, kod obućara) ili prilikom odmaranja (razgovori pred kućom nedeljom popodne, u bolnici, kasarnama, zatvorima) nasto-java se pričanjem ubiti vreme.

I radovi van sela se spominju kao povodi za pričanje pripovedaka: u Sla-voniji to je noćno napasanje konja, zimska seča drva, u Pomurju krčenje šume, u Baranji odmor posle velikog ribolova. U Bačkoj se odmor posle žetve i po-kopice smatra prilikom aktuelnom za pričanje pripovedaka. U novije vreme po radničkim barakama u nedostatku televizora vreme se ubija pričanjem pripove-daka.

Dobri pripovedači se nagrađuju duvanom, vinom ali nikad novcem. Prestan-kom ovakvih okupljanja smanjuje se i broj prilika za pričanje pripovedaka, a i sa-me pripovetke se skraćuju i njihovu funkciju preuzimaju šale, anekdote i vicevi. Po selima pripovetka je još tu-tamo prisutna, dok po gradovima prepričavanje pripovedaka živi pretežno na nivou *baka-unuka*. Međutim roditelji i deca *rađe čitaju* pripovetke.

LIČNOSTI PRIPOVEDAČA

Pripovedač je autor pripovetke. Rado slušan pripovedač raspolaže velikom praksom, živom, pesničkom fantazijom, dobrim predavačkim darom, izvanrednim pamćenjem i izvesnom spisateljskom naklonošću. Pričanje pripovedaka je vezano za životnu dob, neguju ga starije osobe. Smatra se da dob pripovedača počinje sa pedesetom godinom. Moji pripovedači pretežno su bili seljaci, zemljoradnici i ribari. Bilo ih je i žena i muškaraca. Pripovedači su obično poticali iz pripovedačkih porodica te su se rado bavili pričanjem pripovedaka, i svoj, kod kuće usvojen repertoar obogaćivali pripovetkama koje su čuli od drugih žitelja iz sela ili van sela. Ćukoš Horvat Antal, izvanredan pripovedač – ribar iz Kopačeva u Baranji kaže da dobar pripovedač koji zna deset pripovedaka, taj može od njih da napravi mnogo novih ili beskrajno dugo može da priča istu priču kombinujući motive. On je zaista bio majstor u pripovedanju: bio je sposoban istu pripovetku da priča od zore do mraka sa odmorom samo za ručak.

Između muških i ženskih pripovedača oseća se izvesna razlika: pripovedačice se više unose u sudbinu svojih junaka, pripovedanje im je temperamentnije, dok su pripovedači objektivniji, nekako spolja posmatraju formiranje sudbine svojih junaka. Ni svoj glas ne moduliraju kao što to čine žene koje boju svoga glasa podešavaju pojedinom junaku i menjanju njegove sudbine, prilagođuju i tempo pričanja, izraz lica, svoje gestove itd.

Za ljubav autentičnosti rođeni pripovedač ugrađuje u tekst pripovetke u toku svog seljačkog života stečena sitna zapažanja, svoja iskustva i uspomene. Pripovetke ne smatraju ludorijom, ne koristi je da bi lagao. Loš pripovedač – mnoge takve smo sreli – saopštava samo skelet pripovetke i nije u stanju da ovaj skelet ispuní životom.

AUTORI PRIPOVETKE

Za pričanje pripovetke nije dovoljan samo pripovedač. U više prilika konstatovali smo da auditorij koji pažljivo prati pričanje, saživljava se sa sadržajem, skoro daje krila pripovedaču. Što odanije prati publika pripovetku tim životnija biva pripovetka. Dobra publika je aktivna, upliće se u odvijanje fabule, izražava svoje dopadanje, a eventualno i kritikuje. Manifestacije auditorija primoravaju pripovedača da razmisli o takvoj važnoj stvari kao što je na primer *kako i šta* pripovedati, čime i kako održavati pažnju, da li pripovetka da bude duga ili kratka, kako stvoriti raspoloženje, koji deo pripovetke treba istaći, koje će detalje iz sopstvenog života i iskustva uneti u pripovetku, kako stilizovati kazivanje itd. Pravi pripovedač čita iz sjajnih očiju publike i od čuđenja otvorenih ustiju slušalaca.

NAČIN PRIPOVEDANJA

Pripovedač instinktivno stvara raspoloženje pričanjem pripovetke. Da bi probudio pažnju slušalaca saopštava o čemu će pripovedati. Time pažnju slušalaca usmerava u određenom pravcu, stvara raspoloženje za pripovetku.

Pripovedanje otpočinje jednim od uobičajenih početaka pripovetki: „Bilo jednom, gde nije bilo, živeo je...“ „Bilo negde, gde nije bilo, iza sedam zemalja,

bio je na svetu jedan...“ „Bilo je jednom, gde nije bilo, bio čak iza sinjega mora, tamo gde kratkorepo prase rije, bio je...“ itd. Formula kojom pripovetka otpočinje ponekad se preobražava u posebnu priču. Na primer: „Bilo negde, gde nije bilo, čak iza sedam zemalja, još iza sinjega mora, bilo jedno palmovo drvo. U vrhu ovog palmovog drveta nalazila se jedna velika motka. Povrh motke bila je suknja od hiljadu slojeva. U hiljadu prvom džepu ove suknje od hiljadu slojeva našla sam ovu malu priču.“

Čak i pripovetka sa puno laži može predstavljati uvodnu pripremu. Posle toga počinje pripovetka. Radi održavanja pažnje buran zaplet se u toku pripovedanja stalno povećava. Da bi pripovedanje bilo što življe nema detaljnog opisa prirode, opisa sredine, ni događaja, ni borbe pripovedač ne detaljiše, a pri prikazu vanjštine, načina života i naravi svog junaka, na osnovu onoga što su čuli slušaoci sami oživotvoruju junaka, kreiraju sredinu zbivanja i događaja i sama dela junaka.

Pošto pripovedač poveže nekoliko motiva u celinu on primenjuje i prelazne formule, eventualno ubacuje neko pitanje, ili – radi održavanja pažnje i povišavanja atmosfere – i čitavu novu celinu. Stvaranju atmosfere služi i citiranje razgovora junaka, navođenje dijaloga i primena ovakvih formula: „Gde hodaš tu gde ni ptice nema?“ „Pomoz bog bako! Sreća tvoja što si me oslovio sa bako.“ „Išao, išao, prošao kroz sedam zemalja.“ „Ja sam tvoji, ti si moja, i samo ašov i motika nas mogu rastaviti.“

Kada prestane zaplet i junak dostigne svoj cilj, tada pažnja slušalaca splasne i pripovetku valja dovršiti. Pripovedači smatraju osnovnim zahtevom da kraj priče bude šaljiv. Završetak može biti različit. Nekoliko završnih formula: „Evo kraja, potrči za njim.“ „Evo kraja, učinite vi isto.“ „Dovde je trajalo, bila je pripovetka.“ „Još i sada sretno žive ako nisu umrli.“ „Dovde je trajalo, bila je priča, ko ne veruje, neka taj sam izvidi.“ itd. Time pripovedač razrešava slušaoca pažnje! Slušaocima bude lakše budući da je svakom junaku pripala zaslužena nagrada ili kazna.

Kao rezime možemo reći: i pojedine pripovetke potvrđuju konstataciju Đule Ortutajja, istraživača mađarskih narodnih pripovedaka: „Pripovetka se doteruje ponovljenim prepričavanjem od strane pripovedača mnogih generacija. Bezimeni kreatori hiljadama godina oblikuju pripovetku pri tome čuvajući kroz pojedine varijante njen tradicionalni, arhaični oblik.“

BROJ NARATIVNIH NARODNIH TEKSTOVA I PRIPOVEDAKA KOJE UČESTVUJU U ZBIRCI

Zbirka ne sadrži svu prikupljenu građu jer bi ona znatno povećala obim knjige, pa sam prezentirala samo izbor iz građe kako iz starog tako i iz novog materijala.

Kao zaključak dodala bih samo toliko da se pred nama već nalazi manje-više celokupna „dijahrona“ građa, i da je sada već lakše obaviti različita proučavanja i komparacije. Neka ta proučavanja budu predmet zadataka u toku narednog petogodišnjeg ili petogodišnjih perioda.

Ja lično mnogo se radujem što sam takvu zbirku uspela da zgotovim. Posebno se zahvaljujem Matici srpskoj i drugim institucijama na meni ukazanoj potpori, na materijalnoj pomoći i moralnoj podršci.

Novi Sad, februara 1991. god.

Dr Olga PENAVIN